

ЭТНАГРАФІЯ І ФАЛЬКЛОР

16. Луцкевіч, А. Беларускі гутарнік Піліп Смуры / А. Луцкевіч // Гадавік Беларускага навуковага таварыства. – Кн. 1. – Вільня, 1933. – С. 188–189.
17. Миллер, В.Ф. По поводу одного литовского предания / В.Ф. Миллер // Древности: тр. Моск. Археолог. общ. – Т. VIII / Под ред. В.Е. Румянцова. – М., 1880. – С. 166–175.
18. Праневіч, Г. Волата-крыўская тэорыя паходжання беларусаў і станаўленне этэтыкі адраджэння ў творчасці Янкі Купалы / Г. Праневіч // Янка Купала і еўрапейскі літаратурны працэс : матэрыялы VI Міжнар. Купалаўскіх чытаньняў, Мінск, 4–5 ліпеня 2002 г. / Укл. А. Бурбоўскай ; рэдкал. В. Рагойша (рэд.), І. Багдановіч, Ж. Дакюнас. – Мінск, 2003. – С. 5–18.
19. Пропп, В. Я. Исторические корни волшебной сказки / В.Я. Пропп ; науч. ред., текстолог. коммент. И.В. Пешкова. – М. : Лабиринт, 2002. – 336 с.
20. Романов, Е.Р. Белорусский сборник : в 9 вып. / Е.Р. Романов. – Витебск : Типо-литография Г.А. Малкина, 1891. – Вып. 4 : Сказки космогонические и культурные. – 220 с.
21. Рык, Б. Стаўры-Гаўры (беларуская легенда) / Б. Рык // Голас беларуса. – 1925. – № 6 (24 ліп.). – С. 4.
22. Сахараў, С.П. Народная творчасць Латгалскіх і Ілукстэнскіх беларусаў. Вып. II : Казкі, апавяданні, лягэнды, прыказкі і загадкі / С.П. Сахараў // Адзел рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ ім. Я. Коласа. – Фонд 3. – Воп. 1. – Спр. 7.
23. Шейн, П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края : в 3 т. / П.В. Шейн. – СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1890. – Т. 1, ч. 2 : Бытовая и семейная жизнь беларуса в обрядах, обрядовых песнях, поверьях и суевериях. – 708 с.

УДК 398:619(476)

**НАРОДНАЯ ВЕТЭРЫНАРЫЯ БЕЛАРУСАЎ ПАДЗВІННЯ
Ў ДАСЛЕДАВАННЯХ М.Я. НІКІФАРОЎСКАГА І “ПОЛАЦКІМ ЭТНАГРАФІЧНЫМ
ЗБОРНИКУ”**

А.У. ШРУБОК

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, Мінск

Абмяркоўваюцца вынікі даследавання народнай ветэрынарыі беларусаў Падзвіння, якія знаходзяцца ў працах М.Я. Нікіфароўскага і “Полацкім этнаграфічным зборніку”. Беларуска народная ветэрынарыя падзвінскага рэгіёна разглядаецца як спецыфічны і складаны аб’ект нематэрыяльнай спадчыны, што ўключае, акрамя рацыянальных спосабаў лекавання і прафілактыкі захворванняў сельскагаспадарчых жывёл, разгалінаваны комплекс прыкмет, повер’яў, абрадаў, а таксама жывёлагадоўчую магію. Аналіз гэтых аспектаў дазваляе вызначыць комплекс параўнаўчых рэгіянальных даследаванняў народнай ветэрынарыі, каб лепш зразумець гэты нематэрыяльны аб’ект беларускай культуры.

Народная ветэрынарыя беларусаў – гэта старажытны пласт духоўнай культуры, які пачаў складвацца і ўдасканалвацца з часоў дамэстыкацыі і аб’ядноўвае ў сабе як рацыянальныя спосабы лячэння хатняй жывёлы, так і разгалінаваны комплекс звычаяў, рытуалаў, абрадаў, павер’яў і прыкмет, а таксама жывёлагадоўчую магію. Вывучэнне народнай ветэрынарыі пашырае і ўзбагачае ўяўленні пра культуру беларускага народа, яго каштоўнасці і традыцыйны міфа-паэтычны светапогляд.

Звяртаючыся да даследавання народнай ветэрынарыі Падзвіння, варта адзначыць дзейнасць выбітнага беларускага фалькларыста і этнографа М.Я. Нікіфароўскага, ураджэнца і даследчыка народнай культуры Віцебшчыны. Яшчэ ў 1860-я гг., будучы навучэнцам Віцебскай духоўнай семінарыі і рыхтуючыся стаць святаром, Нікіфароўскі пачаў збіраць і запісваць матэрыял для барацьбы з перажыткамі язычніцтва ў народным светапоглядзе, у прыватнасці, звесткі па старажытных народных вераваннях і звычаях беларускага сялянства. Пасля заканчэння навучэння Нікіфароўскі звыш 20 год працаваў у якасці самага актыўнага карэспандэнта П.В. Шэйна, выконваючы яго праграмы па збіранні фальклорных і этнаграфічных матэрыялаў [1, с. 118–119].

Самастойную навуковую дзейнасць Нікіфароўскі пачаў у 1890-я гг., калі Этнаграфічны адзел Таварыства аматараў прыродазнаўства, антрапалогіі і этнаграфіі пачынае выдаваць серыю яго нарысаў пад агульнай назвай “Нарысы Віцебскай Беларусі”. За дваццацігадовы перыяд самастойнай дзейнасці (1890 – 1910) вучоны падрыхтаваў да друку і выдаў каля 20 прац па этнаграфіі, фальклору і гісторыі Віцебшчыны, за свае ґрунтоўныя працы ён неаднаразова ўзнагароджваўся навуковымі таварыствамі [2, с. 47].

Асаблівай увагі ў дачыненні да народнай ветэрынарыі Падзвіння заслугоўвае капітальная праца Нікіфароўскага “Простанародныя прыкметы і павер’і, забабоны і звычаі, легендарныя сказы аб асобах і

месцах” (1897). Велізарны матэрыял, выкладзены ў гэтай кнізе, збіраўся даследчыкам каля 40 год (з 1860 да 1897) [1, с. 125]. У раздзеле “Г. Жывёлы, выкапні і з’явы прыроды” [5, с. 142–181] Нікіфароўскі падае сабраныя ўяўленні сялян Падзвіння аб хваробах “стачыніны” (хатняй жывёлы альбо птушкі), іх прычынах і апісанні некаторых абрадаў лячэння.

Першы падраздзел прысвечаны коням. Тут змяшчаюцца звесткі аб павер’ях і звычаях падзвінскіх беларусаў, што датычацца лягчэння жарабцоў, сродкаў і дзеянняў, якія павінны дапамагчы выгадаваць здаровых і паслухмяных коней, і інш. Паводле ўяўленняў тагачасных сялян Падзвіння, міфічнай істотай, што выклікала захворванні коней, быў “хлеўнік” (“хлівнік”, “хлявнік”), які ездзіў на іх уначы, выклікаючы немач і стому. Каб абараніцца ад шкодных дзеянняў “хлеўніка”, адпудзіць яго, гаспадары вешалі ў стайні забітую сароку, выкарыстоўвалі “грамнічную” свечку [5, с. 143–144]. Больш падрабязныя звесткі аб гэтай істоце можна знайсці ў іншай працы Нікіфароўскага “Нячысцікі...”, дзе “хлеўніку” нават прысвечаны асобны раздзел [4, с. 39–42].

У наступным падраздзеле – “Каровы і валы” – Нікіфароўскі падае звесткі аб сродках і дзеяннях, якія павінны спрыяць і дапамагачь паспяховаму ацёлу, добраму здароўю і гадоўлі нованароджанага цяля, абрадзе першага выгана кароў у поле і ўяўленнях падзвінскіх сялян аб “малочных суроках” і сродках перасцярогі ад іх. Так, вялікая ўвага надавалася дзеянням, якімі сустрэкалі з’яўленне нованароджанага цяля: білі па галаве пучком травы, клалі ў рот соль, салому альбо сена, пакуль яно не паспрабавала матчынага малака, каб яно хутчэй пачало есці траву; каровіны саскі падпальваліся “грамнічнай” свечкай, каб цяля было вельмі жырным; а аб самім з’яўленні цяля нельга было нікому казаць падчас трох першых дзён з яго нараджэння, пасля чаго адбываўся своеасаблівы рытуал наймення цяля [5, с. 147–148]. Нягледзячы на перавагу сімвалічных сродкаў захавання здароўя і папярэджвання захворванняў у кароў, парой яны спалучаліся з рацыянальнымі. Падобныя сродкі выкарыстоўваліся і супраць уздзеяння “малочных ведзъм”, што шкодзілі ў малочнай гаспадарцы. “адбіралі” ў кароў малако. Так, жыхары в. Качорына каровіны саскі змазвалі пасвечаным салам адначасова, каб папярэдзіць іх растрэскаванне, і каб “малочная ведзьма” не змагла дакрануцца да вымя [5, с. 151].

Далей Нікіфароўскі змясціў матэрыялы па народных уяўленнях і звычаях адносна авечак. Сярод матэрыялаў дадзенага падраздзела знаходзяцца цікавыя звесткі аб сімвалічных дзеяннях, якія неабходна выканаць, каб “вярнуць матчыну любоў”, калі авечка не падпускае да сябе сваё ягня і не жадае яго карміць, а таксама апісанні першага выгана [5, с. 154–155]. Тут жа змяшчаецца інфармацыя аб такой характэрнай для гадоўлі авечак працыдуры, як стрыжка воўны: вясенняя стрыжка праводзілася да Міколіна дня, альбо паміж “Большою і Малою Прачыстымі”, пры гэтым, калі стрыглі пазычанымі нажніцамі, то вяртаць іх трэба было абгорнутымі ў воўну першай і апошняй пастрыжаных авечак [5, с. 155–156].

У падраздзеле, прысвечаным свінням, карыснымі з пункту гледжання даследавання народнай ветэрынарыі, з’яўляюцца звесткі аб захадах, скіраваных на паспяховы апарос [5, с. 157]. Акрамя таго, тут Нікіфароўскі апісвае ўяўленне беларусаў Падзвіння, паводле якога, трэба было адрэзаць і пакласці ў гной перад парогам свінарніка лыч забітай свінні, каб астатнія свінні пільнаваліся свайго двара [5, с. 160].

Звесткі з народнай ветэрынарыі, што датычацца хатняй птушкі, курэй і гусей, можна знайсці ў падраздзелах VI і VII адпаведна. Шмат увагі падзвінскія сяляне надавалі сімвалічным дзеянням і забаронам, што датычацца вывадку птушанят, уладкаванню гнёздаў хатняй птушкі. Так, забаранялася падкладаць пад гуску альбо “квастуху” яйцы ў свята, бо лічылася, што з такіх яец альбо зусім не будзе вывадка, альбо ж выйдзе “калечнік” [5, с. 173], а калі пасадзіць нясуху на яйцы на самы маладзік, то выведзецца бязногае кураня [5, с. 167]. Каб засцерагчы новы вывадак ад “дурнога вока”, варта было, вымаючы першы раз куранят з гнязда, прапусціць іх праз абух сякеры, альбо праз якую-небудзь жалезную “баньку” [5, с. 168]. Дзеля гэтай жа мэты гусянят абкурвалі падпаленай шкарлупінай з яец, з якіх яны выйшлі, змяшчаўшы яе з гноем з свінарні; а выпускаючы гусянят першы раз за парог хаты, трэба было кожнае найперш патрымаць за пазухай, а потым перасадзіць праз парог на падасланыя гаспадарскія штаны, альбо спадніцу [5, с. 174].

Вельмі разнастайныя звесткі, што датычацца народнай ветэрынарыі, Нікіфароўскі змясціў у наступным падраздзеле – “Агульнае аб хатняй жывёле”: сродкі засцярогі “стачыніны” ад тых жа “сурокаў” і “хлеўніка”, сімвалічныя дзеянні, якія павінны спрыяць малочнасці кароў і інш. Аднак найбольш значная частка матэрыялаў дадзенага падраздзела прысвечана абраду першага выгана скаціны на пашу ў Юр’еў (Ягораў) дзень, які павінен быў забяспечыць добрую плоднасць і здароўе жывёлы, садзейнічаць таму, каб стагак заўсёды спраўна вяртаўся дадому, а ваўкі яго не краналі [5, с. 177–178]. З гэтай мэтай беларусы Падзвіння выконвалі розныя рытуальна-сімвалічныя дзеянні, напрыклад, у в. Барковічы падкладалі пад парог хлева яйцо, каб скаціна была “гладкая, як яйцо”; замок, “каб

ЭТНАГРАФІЯ І ФАЛЬКЛОР

у непрыяцеля замкнуліся рукі, у звера – вусны”; нож, “каб скаціне была прамая дарога дадому”; футра, “каб яна нападзілася столькі, сколькі ў футры шарсцінак” [5, с. 177]. Асаблівыя прадпісанні павінен быў выконваць і пастух: гнаў статак “святой” вярбой, якой павінен быў падчас паствы тры разы ўдарыць кожную жывёлу; не павінен быў садзіцца падчас першага дня пашы на камень, каб ў “стачыніны” не “закамянеў” прыплод; не павінен быў нікому нічога пазычаць, каб не перадаць перавагу над сабой і сваім статкам таму, каму пазычыць; і інш. [5, с. 178].

Непасрэдна народнай ветэрынарыі прысвечаны наступны падраздзел працы (“Хваробы і лячэнне хатняй жывёлы”). Сярод народных назваў хвароб тут сустракаюцца наступныя: свіная “завушніца”, “коніныя мышкі” альбо “гуз”, конскія “дыхывка”, “вусач” і “норіца”, “вылосень” (“валасень”), авечы “шат”. Так, “вусач” (жаўлак на самым крыжы, які прычыняе нясцерпнае свярбежне і вымушае каня раз’юшана кідацца) і “норіца” (шыйная рана, якая заўсёды гнаіцца), паводле меркавання тагачасных падзвінскіх сялян, лічыліся найбольш небяспечнымі з конскіх хвароб. Сродкам лячэння ад першай выступала “мыльная водка”, якую неабходна было наліць на хворое месца, і распалены пятак, які трэба было неадкладна пасля палівання “мыльнай водкай” накладваць на хворое месца прыблізна з паўгадзіны. “Норіца” ж лічылася хоць і неасабліва адчувальнай для каня, але невылечнай, спадчынай і вельмі заразлівай хваробай, таму існавала перасцярога, не надзяваць хамут хворага каня на здоровага [5, с. 183]. Акрамя пазначаных вышэй хвароб і сродкаў барацьбы з імі, Нікіфороўскі падае сабраныя звесткі аб тым, як жыхары Падзвіння дапамагалі “асурочанай” жывёле, лячылі скураныя захворванні, раны, пазбаўлялі жывёлу ад вошаў, папярэджвалі выкідкі, спынялі крывавае панос, лячылі сабаку ад шалу. Апісанне своеасаблівага рытуалу спынення эпідыміі, падчас якой адбываўся падзеж скаціны, быў запісаны вучоным ў в. Прыдруйск у 1884 г. : падчас падзыху скаціны трэба было закопваць ў зямлю першую памерлую жывёлу паблізу старой, даўно пакінутай сялібы, па магчымасці, на тым месцы, дзе раней знаходзіліся якія-небудзь вароты. У выніку гэтага дзеяння, паводле народнага ўяўлення, няшчасце ўсёй вёскі павінна было перанесціся туды, ў нежылую прастору [5, с. 181].

Сучасныя звесткі па народнай ветэрынарыі беларусаў Падзвіння знаходзяцца ў першым выпуску “Полацкага этнаграфічнага зборніка”, прысвечанага разгляду яшчэ да нашай пары маладаследаваных народна-медыцынскіх поглядаў і магічна-рытуальных практык. Этнаграфічна-фальклорны матэрыял, пададзены ў зборніку, быў сабраны падчас палявых экспедыцый Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта у 1995 – 2006 г. пад кіраўніцтвам У.А. Лобача і У.С. Філіпенкі [6, с. 4]. Акрамя багатага фактычнага матэрыяла (менавіта па народнай ветэрынарыі: 15 замоў + палявыя матэрыялы наратыўнага характару), важным плюсам выдання з’яўляецца тое, што аўтары дэманструюць карысны вопыт якаснага тэарэтычнага аналізу народнай медыцыны, які шмат у чым прыдатны і для разгляду народнай ветэрынарыі. Так, народнаю ветэрынарыю, як і медыцыну, варта разглядаць як культурны феномен, частку культурнага вопыту, скіраванага на падтрымку і ўзнаўленне здароўя, аднак у адрозненне ад народнай медыцыны, дзе аб’ектам уздзеяння выступае здароўе чалавека, у дадзеным выпадку аб’ектам з’яўляецца здароўе хатняй жывёлы. Народная ветэрынарыя ўяўляе сабой праяву традыцыйнай свядомасці ў найбольш старадаўніх яе аспектах, што папярэдняе афіцыйнай, ці навуковай, ветэрынарыі і суіснуе з ёю “як акрэсленая сфера традыцыйнай культуры са сваімі міфалогіяй, рытуалам і фальклорам” [3, с. 69]. Таму вынайзеныя эмпірычным спосабам дзейныя сродкі і рацыянальныя вытлумачэнні прычын хвароб спалучаюцца тут з міфічнымі ўяўленнямі і вераваннямі.

Пераважная частка звестак з народнай ветэрынарыі, змешчаных ў першым выпуску “Полацкага этнаграфічнага зборніка”, разам з інфармацыяй з другога выпуску дадзенага выдання, прысвечанага народнай прозе беларусаў Падзвіння (раздзелы “Чараўнікі і ведзьмы”, “Знахары і знахаркі”, “Народная медыцына”), датычацца “сурокаў” каровы і народных уяўленняў аб іх прычынах, ведзьмах і чараўніках, што іх выклікаюць, а таксама сродкаў барацьбы з гэтай з’явай.

“Сурокі” каровы, паводле народных уяўленняў, - гэта хвароба, псота ці іншае няшчаце, якое выклікаецца благім поглядам (зайздросным ці “злым” вокам), словамі ці думкамі ў бок пацярпелай жывёлы ці яе гаспадароў. Так, адна з інфармантак У. Лобача на пытанне, з чаго бяруцца сурокі, адказвала: “Ну вот, маладняк... некалькі чалавек прыходзяць, а ў аднаго глаз такі... Ну, вот у нас інжынер такі быў, па балоце хадзіў. А карова ў нас такая багатая была. І вось ён неяк кажыць: “У вас карова такая багатая”. І я вось прыхаджу карову гэту даць. А гэта карова як дасьць мне, і даёнка паляцела... ” [7, с. 20]; а іншая – у адказ на пытанне, ці кожны чалавек зглазіць жога: «Не. Есьлі чалавек такі добры, не завідаваць нікому – ён не зглазіць. А есьлі табе ён паглядзіць, а яму завідна, што ты харашо жывеш, а ў яго не палучаецца, – ад этага бываецца. Былі такія, што завідалі, што вот у цібе карова харашая. Яны тады малако адбіралі, карова балела.» [7, с. 84]. “Любая з’ява традыцыйнай культуры, тым больш тая, што належыць да духоўнай сферы, патрабуе свайго разгляду на базе адзіна ўласцівай ёй міфа-

паэтычнай карціны свету” [6, с. 17]. Як падкрэсліваюць укладальнікі “Зборніка”, усе падзеі ў асабістым жыцці або жыцці грамады ці Космасу для прадстаўніка традыцыйнага грамадства шчыльна паміж сабой звязаныя і не маюць месца для выпадковасці: нічога не здараецца “проста так” [6, с. 20]. Таму знікненне малака ў каровы, іншая траўма ці захворванне могуць тлумачыцца парушэннем пэўнай забароны, неспрыяльным днём ці ліхой мінутай, дзеяннем нячыстай сілы ці “сурокам”.

Аналізуючы матэрыялы, якія датычацца папярэджання захворванняў, аўтары “Полацкага этнаграфічнага зборніка” падкрэсліваюць, што тут многае залежала ад строгага выканання прынятых у традыцыйнай супольнасці прадпісанняў, скіраваных на захаванне гармоніі чалавека і падтрыманне існуючага светаладу [6, с. 22]. Значна паўплывалі на засцеражэнне ад хваробаў і народныя ўяўленні аб прасторы і часе. У дачыненні да “сурокаў” каровы і шкоднага чаравання, паводле меркаванняў беларусаў Падзвіння, асаблівую пільнасць трэба было захоўваць на Купалле, якое ўяўляе сабой пераломную кропку году, і таму дзейнасць варожых сіл (чараўнікоў і “малочных ведзьм”) у гэты час значна актывізуецца (“А яны (чараўнікі) на Купала гэта робяць болей. Каторы чараўнік – на Купала. І тады цягаіць уночы падзілку па расе. Кругом ходзюць і трапку такую белую. І ўсё, і карова, што ёсць у дзярэўні даець малако. Ну і ўсё, малака назаўтра няма.» [7, с. 110–111]; “У нашай дзярэўні, я помню бацька расказваў, асобенна ў Купальную ноч чаравалі.” [8, с. 9]; “На Купалу чаруюць і ў Чысты чэцвер чаруюць. Гэтыя бабы прыхадзілі і ў Чысты чэцвер у хлявы, стрыглі кароў. Тры разы ўзяць паўсяцін. Іх лавілі і білі, чуць дамоў дапаўзець. Ці яны зналі ці ні зналі, алі вот гэта тварылі. Перад кожным празьнікам чаруюць” [8, с. 37]). Таму існавала забарона падчас гэтага святага пазычаць што-небудзь з хаты (“На Купалле нікаму нічога не давайце з хаты. Нікаму не давайце! У мяне ж карова прапала.” [8, с. 21]). Такая ж перасцярога датычылася і іншых святочных дзён: “Вот Пасха у нас была, прыходзіць дай тое, тое. А потым можа і карове, і свіням што-та здэлаець.” [7, с. 21]; “<...> паехала я к яму за вадой, што карова сама сябе ссець. Ён стаў ваду нагавараваць, і гавораць: “Дзетка ты маё, ты ж сама сваю кароўку згубіла, у цябе ж баба на бальшы празнік хлеба ўзяла.”” [8, с. 25]. Каб пазбегнуць “сурокаў” і чаравання “малочных ведзьм” падзвінскія сяляне стараліся не выганяць скаціну на пашу ў купальскі дзень першымі: “Во, на Купалу, бывала, гавораць нікагда першаму карову ў поле гнаць, а то ёсць закалдованыя такія месцы, што на карову паддзельваюць. Ну і былі такія разгаворы, што відзілі, што цадзілі, што працэджаюць малако, па траве цягала, ну, баба, якая панямала можа загаварываць што.” [8, с. 58]; “Вот на Купала чаравалі кароў. Вот. Мая бабушка расказвала, я ж тожа ня помню, вот ужо як как на Купала, на Яна, з Купала на Яна, утрам ніхто рана не вывадзіў кароў – бяліся, што чаравалі, нацягавалі вяроўку чэраз дарогу, усе каровы пераходзяць праз дарогу, а хто зачараваў, таго карова ня пойдзець чэраз вяроўку.” [8, с. 102].

Як паказвае аналіз фактычнага матэрыялу, сабранага як у другой палове XIX ст. М.Я. Нікіфароўскім, так і напачатку XXI ст. студэнтамі і супрацоўнікамі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, пераважная частка дзеянняў, скіраваных на засцеражэнне альбо пазбаўленне ад хваробы, насіла (і носіць) сімвалічны, ці рытуальны, характар. Так, адна з інфармантак У. Лобача ў адказ на пытанне, як зрабіць каб карову не папсавалі, адказвала: “Ай, усяк рабілі. І серабро ўкручвалі, з градусніка. У рог укручвалі. Я ляжала ў бальніцы – мяне бабка вучыла. Яна гаварыла, як забяруць малако, закіпяціць вады, паставіць на парог і накрыж чатыры нажы ў парог удзюбнуць. На кіпятком паставіць такую (пасудзіну), каб пара праходзіла і цадзіць малако. І тады чатыры іголки наторкаць у цадзілку. Я гэта сама рабіла, а то прыйдзець карова падоеная...” [7, с. 50]. Сярод іншых аб’рэгаў, якія выкарыстоўваюць сучасныя жыхары Падзвіння, мы бачым тая ж, што сустракаліся ў працы Нікіфароўскага: соль (“чацвярговая” – пакладзеная ў Чысты чэцвер на страху або на печ), вострыя жалезныя прадметы (нож, сякера), “грамнічныя” свечкі (асвечаныя на Грамніцы ў храме), асвечаныя расліны (асабліва “свянцоная вярба”) [6, с. 24].

Акрамя гэтых сродкаў, у “Полацкім этнаграфічным зборніку”, змяшчаюцца наступныя сродкі і апісанні рытуальна-сімвалічных дзеянняў, скіраваных на лячэнне хатняй жывёлы: “перунова страла” (“Карову лечылі... Ёсць такія стрэлачкі, кружкі такія, як найдзеш, эта ад перуна. Гэтым брусочкам і націраеш і націраеш тады вімца камушком гэтым, і тады ўжо памагаець. Абыкнавенныя камушкі. У мяне недзе і быў такі, цяпер дзе ты яго найдзеш. Гладзенькі як яечка, кругленькі такі, доўжанькі, як яечка. Ні ямачкі на ім, гладзенькі, гладзенькі такі. Я яго нашла ў гародзе і віджу, што ён не такі. Камень жа ўсякі бываець, і карабаченькі. А гэты гладзенькі, гладзенькі. Ён невяльшэнькі. Ён больш як яйцо, нідзе ня-ма дзірачкі. Такі шэранькі, як карычневы, трошку пляскачэнькі. Чуць-чуць. Як у кароўкі вымя забаліць, цёрлі гэтым камушком.” [8, с. 174]); абціранне скаціны гаспадарамі спадіцай, штанамі, бялізнай (“Кажуць, як у каровы вымя абрусеець, тады нада мужчынскімі трусамі ці штанамі выціраць гэта вымя” [8, с. 292]); вада з роту (“з губы”) таго, хто сурочыў (“А яна гаворыць: “Чыя такая кароўка красівая?” Утрам яна так сказала, у абед я ўжо ні падступілася к ей, і нічога, і разнясло і вымя распухла

ЭТНАГРАФІЯ І ФАЛЬКЛОР

ўсё. Я гавару: “Ай, Нінка, Валька зглазіла”. І тады скарэй я вады і тады я вады тры разы з рота. Яна гнала с абеду ў поле. І я гавару: “Давай скарэй ваду з рота, не іначай як ты зглазіла маю карову, не магу падступіцца. І яна ўзяла ваду з роту і прапусціла праз зубы. І я памыла і прайшло.” [8, с. 156–157]; “Нашай было карове (здзелана), так мы прасілі вады з губы ў адной.” [7, с. 48].

Наўмысныя “сурокі” (якія не паддаюцца медыцынскаму лячэнню), на думку падзвінскіх сялян, трэба лячыць у знахараў і шаптух, якія валодаюць адмысловымі замовамі (“шэптамі”, “малітвамі”, “загаворамі”), што часцей за ўсё “нашэптваліся” на ваду, якой потым змывалі жывёлу: “Прыпалі карову пасля Івана, а яна ідзе, як спутаная. Сусед яшчэ нам: “Чаму карову спуталі?” Прыгналі карову дамой – пачала здыхаць. Бацька тады з’ездзіў за знахарам. Ён вады нейкай даў і сказаў: “Будзе жыць”. І кароўка паднялася.” [8, с. 52]; “Мама мая памагала. Ну вот прыдзець чалавек, плачаць усё, чыста во, карова малако не дае.<...> Дык вот прыдзець, і дасць мама вады, і карова на места станіць.” [8, с. 109].

Пры гэтым, існавалі розныя падыходны да лекавання магічным словам асобных відаў хатняй жывёлы, што ўскосна сведчыць аб комплекснасці і разгалінаванасці сістэмы народнаветэрынарных ведаў беларусаў Падзвіння. Так, акрамя таго, што існуюць асобныя замовы для асобных жывёл (свінні, каня, каровы і г.д.), палявыя звесткі фіксуюць такое цікавае народнае ўяўленне, паводле якога нелька было “чытаць” замовы свінням, альбо “чытаць” іх якім-небудзь асаблівым чынам (аднак, зго прытрэліваліся не ўсе “спецыялісты”): “... Ну калі паможаш свінні, то ўжо людзям дапамагачь не будзе.<...> Я ж рожы сьвінныя лячу. У нас жа врачоў нет. Вот прыедуць, кажуць, там рожа сьвінная. Гэта на сьвінную рожу Богу ня молісься. А па другому гаворыш. Тока молісься, а не хрысьцісь, недзья хрысьціцца.” [7, с. 125]; “А сьвінню, я вам скажу, дзеці, загавор ёсьць. Но толька загавор, і я вот, када людзей лячу, я стаўлю бутылку на стол, я малюся Богу, я малітву малю. І вот сядзет чалавек, тут я малюся. І када кароўцы раблю, гэта тожэ лечу я, тожэ на стол бутылку стаўлю, і када каню загаварываю. Вот бываець конь вот будзець-будзець і бах – паваліўся і ўсё, і ўжо здыхаець. І вот загавару, і толька вады ў гэтай самай – у вушы ўліюць, і конь устанець.<...> А сьвіней, ты мой сынок, не так загаворваць. А сьвінню нада загаварываць, нада глядзець у другі бок, і тую пасудзіну дзержаць і саўсім другая малітва.” [7, с. 217].

Цікавым з’яўляецца спосаб лекавання звіха з дапамогай навязкі, што ўяўляе сабой абрад вымярэння (завязвання) хваробы. Эфектыўнасць гэтай працэдуры, паводле народнага меркавання, вынікае з уяўлення аб тым, што знятая з хворай жывёлы мерка, з’яўляецца сімвалічным замяшчэннем яе немачы [3, с. 70]. Апісанне яскравага прыкладу такога лекавання было зафіксавана ў в. Слабада Віцебскага раёна:

- Так ад чаго памагаець?
- А я навязкі даю. Во руку ці нагу нёхта павіхнець – навязку навязу і палепшыць.
- Навязкі з чаго вы робіце?
- З прастой ніткі. З льяняной, з пласконьня.
- А што гэта – пласконьне?
- У клапнях аддзельна пласконьне расло. Выбіралі пласконьне і ў клубок спрадуць – вот на навязку мне. Вот тры нітачкі складаю – і навязка. Навязу нітачкі узялкамі і пашапчу трэйча – і нага і рука палепшаць.
- А вы шэпчаце на нітачку ці як завязваець?
- На нітачку. Навязу і ціха трэйчы пагавару і перакшчу нітачку, пагавару, тады яшчэ перакшчу.<...>
- А як паляпшае, куды тую нітку дзяваць?
- Нікуды. Вот спаліў у печцы, каб не валялася. Усё ж боскія словы гавораць там.<...>
- А што, каб ветрам прадула, можа выдзьмула б?
- А на што святое слова, каб... Дык у бумажку. Бог ёсьць і памагае. Я ў гэтым уверана. І к маме маёй людзі хадзілі. Міўка Цыганок прыйшоў за навязкай каню – зьвіхнуў нагу. Я скаціне не дала, але каню навязала гэтую навязку, прыгаварыла – конь пайшоў добра. А Зося Годарава... Карова з паствы на трох нагах прыйшла. Дала навязку. Прывязала цесна, каб не садрала – пайшла на паству. Ну ты скажы, нешта такое ёсьць!
- Карове, каню памагае, а ці можа свінні, калі што?
- І свінні, і людзям, і дзяцёнку. [7, с. 58]

Такім чынам, на падставе матэрыялаў, сабраных у кнізе “Простанародныя прыкметы і павер’і, забабоны і звычаі, легендарныя сказы аб асобах і месцах” Нікіфароўскага і “Полацкім этнаграфічным зборніку”, можна меркаваць аб тым, што народная ветэрынарыя беларусаў уяўляе сабой жывы і комплексны пласт духоўнай культуры. Беларусы Падзвіння маюць цэлую сістэму сродкаў і захадаў, якія павінны пазбавіць жывёлу ад немачы, дапамагчы пазбавіцца ад хваробы, што адлюстроўвае іх

вераванні і светаўспрыманне. Даследаванні народнай ветэрынарыі Падзвіння Нікіфароўскім і супрацоўнікамі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта не толькі дазваляюць акрэсліць гэты комплекс, але і пазначаюць шлях для далейшага параўнаўча-рэгіянальнага вывучэння народнай ветэрынарыі беларусаў, больш дакладнага разумення гэтай з'явы духоўнай культуры беларусаў увогуле.

ЛІТАРАТУРА

1. Бандарчык, В.К. М.Я. Нікіфароўскі / В.К. Бандарчык // Беларусы: у 8 т. Т. 3: Гісторыя этналагічнага вывучэння / В.К. Бандарчык; Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; Рэдкал.: В.К. Бандарчык, М.Ф. Піліпенка, А.І. Лакотка. – Мінск: Беларуская навука, 1999. – С. 118–126.
2. Бондарчык, В.К. Николай Яковлевич Никифоровский / В.К. Бондарчык, И.Г. Чигринов. – Мінск: Изд-во АН БССР, 1960. – 104 с.
3. Валодзіна, Т. Значны поспех беларускіх этнографіаў і краязнаўцаў / Т. Валодзіна // Беларускі гістарычны часопіс. – 2008. – № 1. – С. 69–71.
4. Никифоровский, Н.Я. Нечистики, свод простонародных в Витебской Белоруссии сказаний о нечистой силе / Н.Я. Никифоровский. – Витебск: Паньков, 1995. – 85 с.
5. Никифоровский, Н.Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах / Н.Я. Никифоровский. – Витебск: Губ. Типо-Лит., 1897. – 307, 30 с.
6. Полацкі этнаграфічны зборнік. – Вып. 1: Народная медыцына беларусаў Падзвіння. У 2 ч. Ч. 1 / склад. А.У. Лобач, У.С. Філіпенка. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 148 с.
7. Полацкі этнаграфічны зборнік. – Вып. 1: Народная медыцына беларусаў Падзвіння. У 2 ч. Ч.2. / склад. А.У. Лобач, У.С. Філіпенка. – Наваполацк: ПДУ, 2006. – 332 с.
8. Полацкі этнаграфічны зборнік / уклад., прадм. і паказ. У.А. Лобача. – Вып. 2: Народная проза беларусаў Падзвіння. У 2 ч. Ч. 2. – Наваполацк: ПДУ, 2011. – 368 с.

УДК 398:574(476)

ЭТНАЭКАЛОГІЯ ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЬНІЦТВА БЕЛАРУСКАГА ПАДЗВІННЯ

канд. гіст. навук, дац. К.А. ШУМСКІ

Беларускі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт, Мінск

Прааналізаваны тэарэтычныя і метадалагічныя перадумовы даследаванняў у галіне этнаэкалогіі, разглядаецца гісторыя вывучэння экалагічных традыцый народнай культуры жыхароў Беларускага Падзвіння, выяўляюцца актуальнасць і перспектывы этнаэкалагічных даследаванняў на сучасным этапе.

У нашыя дні, калі адной з характэрных рыс навуковага прагрэсу з'яўляецца збліжэнне прыродазнаўчых і гуманітарных навук, усё болей прасочваецца імкненне даследчыкаў выявіць некаторыя агульныя заканамернасці ўзаемадзеяння прыродных і сацыяльных фактараў у гістарычным працэсе. Адной з важнейшых асаблівасцей развіцця этналогіі ў другой палове XX ст. было фарміраванне ў ёй асобнага навуковага накірунку, атрымаўшага назву «этнаэкалогія» ці «этнаэкалогія» (у замежнай навуковай традыцыі ёй адпавядае такая этналагічная субдысцыпліна, як «экалагічная антрапалогія»). Этнаэкалогія даследуе этнічную і сацыяльна-культурную спецыфіку ўзаемадзеяння чалавека, грамадства і прыроды ў рамках адзінага, сістэмна арганізаванага цэлага, выкарыстоўваючы паняцце «культурная адаптацыя», у якім культура (і ў першую чаргу культура традыцыйная) інтэрпрэтуецца ў якасці ўнікальнага механізму паспяховай адаптацыі да спецыфічных і часта неспрыяльных умоў асяроддзя пражывання. Такі падыход дазваляе выявіць умовы і шляхі гарманізацыі адносін этнасу і асяроддзя пражывання, што вельмі запатрабавана на сучасным этапе, у сувязі з вастрыненай экалагічнай праблемай, з якімі сутыкнуліся сусветная супольнасць у цэлым і Рэспубліка Беларусь у прыватнасці.

Пры вывучэнні адаптацыі этнасу да асяроддзя пражывання выдзяляюцца яе «фізічныя» і «псіхічныя» (духоўныя) бакі. Да першага адносіцца не толькі ўласна біялагічная, але і сацыяльна-культурная адаптацыя, якая звязана з гаспадарчай дзейнасцю і адлюстроўваецца ў асаблівасцях матэрыяльнай культуры (народнае жыллё, харчаванне, адзенне і інш.), а таксама ў народнай медыцыне. Другі аспект складаюць галоўным чынам псіхалагічная адаптацыя людзей да навакольнага прыроднага і сацыяльна-культурнага асяроддзя, традыцыйныя метады прадухілення ці паслаблення стрэсавых сітуацый, а таксама народныя этнаэкалагічныя веды [1, с. 8–9].